

Redescobrint el tresor de Camarasa (la Noguera, Lleida)

FRANCESC GIRAL ROYO**

L'any 1993, L. Villaronga donava a conèixer un tresor procedent de la localitat de Camarasa, a la comarca lleidatana de la Noguera, que per diversos motius mai va ser estudiat en profunditat. Al present article abordem aquest estudi i aportem noves dades sobre la seva procedència i composició. Al mateix temps, intentem aproximar-nos al context històric de la seva formació i ocultació.

Tresor, Camarasa, tritetartemorió, dracma, quadrigatus, ilergets.

In 1993 L. Villaronga made known a treasure from the village of Camarasa, (La Noguera, Lleida), that for several reasons was never studied in depth. In this article we try the study and we provide new data for its origin and composition. At the same time we try an approach to the historical context of its formation and concealment.

Treasure, Camarasa, iberian tritetartemorió, drachm, quadrigatus, Ilergetes.

Origen, descobriment i composició del conjunt

Durant els darrers anys de la dècada dels 80 del segle passat van anar apareixent en diferents mercats numismàtics un gran nombre de divisors ibèrics de plata. La relativa freqüència i la quantitat amb què anaren entrant al comerç i el fet que, en la seva major part, compartien tipus no van passar inadvertits a alguns investigadors, que davant d'això van començar a recopilar tota la informació que van poder sobre les peces.

En adonar-se que moltes d'elles presentaven, a més dels mateixos tipus, una patina similar, L. Villaronga i M. García Garrido les consideraren integrants d'un

* Investigador numismàtic i membre de la SCEN.

** El present article correspon a la versió en català del meu article publicat a la revista *Salduie* (2016, 73-86). Agraïxo a l'amic Miquel Crusafont l'oferiment per tal d'incloure-la en el present número d'*Acta Numismàtica*.

mateix conjunt que, segons semblava, procedia d'algun lloc pròxim a la localitat lleidatana de Camarasa. Aquest conjunt de moneda resultaria ser el publicat *a posteriori* com a «Tresor de Camarasa».¹

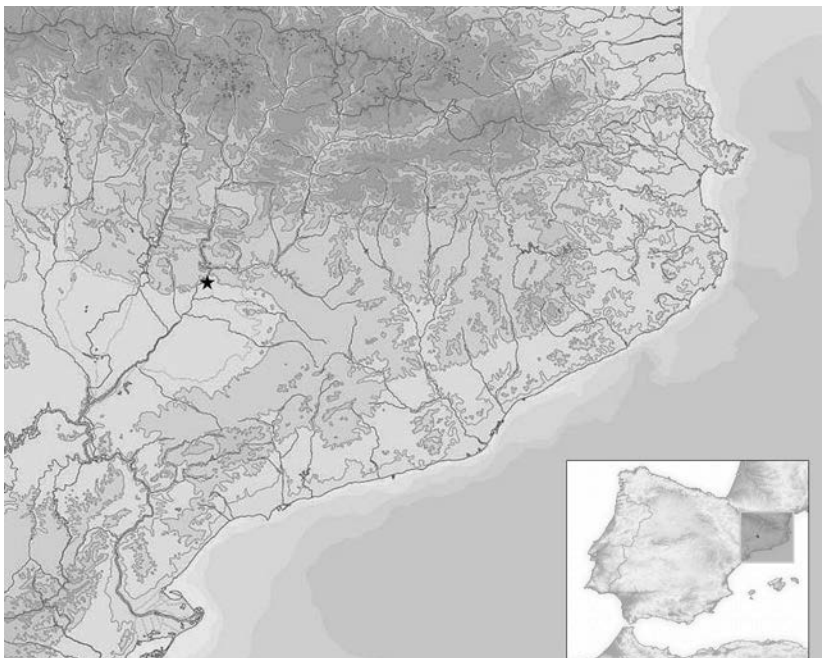


Figura 1. Situació geogràfica de Camarasa.

Així, l'any 1993 L. Villaronga donava a conèixer, amb el número 28 del seu repertori de tresors,² la troballa de Camarasa i informava que aquest estava en procés d'estudi per part d'un col·laborador, motiu pel qual sols en donava la notícia i una breu enumeració dels tipus que contenia.³ Como veurem, la composició que facilitava llavors diferia sensiblement en nombre i tipus de la que posteriorment publicaria el 1998 a la seva monografia sobre les dracmes i divisors ibèrics⁴ i que avui dia prenem com a referència. Aquesta discrepància ve explicada per les circumstàncies de la troballa i per les vicissituds en la recollida d'informació.

Ni el lloc exacte de procedència, ni la composició, ni la confirmació de si realment es tractava d'un únic conjunt foren aclarides, ja que les informacions dels autors de les troballes moltes vegades eren confuses, incompletes i fins i tot con-

1. Agraïxo als senyors M. Crusafont i M. García Garrido aquesta informació.

2. VILLARONGA, 1993.

3. VILLARONGA, 1993: 30; TMPI 28.

4. VILLARONGA, 1998: 23 i 24.

tradictòries, sens dubte condicionats per la desconfiança. L'única dada que va resultar fiable fou que totes les peces procedien de la zona de Camarasa. Davant d'aquesta falta d'informació, M. García Garrido, qui havia iniciat l'estudi del conjunt, va desistir-ne i, d'aquesta manera, el tresor de Camarasa mai va ser objecte d'estudi ni publicat de forma específica.

<i>Tipus</i>	<i>Camarasa 1993</i>	<i>Camarasa 1998</i>
Quadrígatus	4	4
Massalia	1	1
Dracmes ibèriques	1	1
Tritetartemorion 4 radis	23	28
Tritetartemorion 3 radis	8	9
Tritetartemorion 2 radis	1	2
Hemiòbol amb Pegàs	4	1
Hemiòbol amb 2 dofins	2 (un de valor superior)	1
Cospells sense encunyar	3	4
Indeterminada	-	1
	47	52

Taula 1. Composició del tresor de Camarasa, segons Villaronga 1993 i Villaronga 1998.

Alguns anys abans, l'any 1989, havien sortit a la llum tres monedes procedents també de Camarasa. En aquesta ocasió, M. Crusafont publicava a *Acta Numismàtica*⁵ tres divisors de plata de procedència indeterminada dins del terme municipal de la mateixa localitat. Dos d'ells, d'encunyats diferents, presentaven cap masculí a l'esquerra a l'anvers, i sector semicircular amb creixent i punt central al revers. Per la seva part, el tercer exemplar mostrava un cap femení a la dreta a l'anvers i dos dofins amb creixent al mig al revers. Segons l'autor, pel seu pes, pròxim als 0,30 g, es tractaven d'hemiòbols que correspondrien a la dracma massaliota de 3,60 g i els relacionava amb la zona del Segre com a possible lloc d'encunyació per la importància que prenia el creixent al seu revers i la quantitat de troballes que s'hi havien anat produint, per bé que no d'aquests tipus exactament, a la zona de peces en què el símbol creixent era també el principal.⁶

En el mateix article, Crusafont indica que, segons li havien informat, aquestes tres monedes van aparèixer al llit del riu Segre, en algun punt del pantà de Sant Llorenç, juntament amb altres divisors amb M, A i creixent, creixent dins de semicercle i monedes ibèriques de bronze. Sobre les darreres, informava del predomini de la seca d'Iltirkesken, cosa destacable perquè aquest tipus de peces no són freqüents a l'interior de la Il·lèrgia. Aquesta presència destacable de moneda

5. CRUSAFONT, 1989: 53-58.

6. CRUSAFONT, 1989: 56.

d'Iltirkesken fins i tot va dur a Crusafont a plantejar la possibilitat que fos el proper jaciment de Monteró la ubicació d'aquesta seca. Actualment, les investigacions semblen confirmar cada cop més una situació al Baix Ebre per Iltirke.⁷

Els tres hemiòbols de Crusafont corresponen als que, anys després, L. Villaronga inclou en el tresor de Camarasa amb els números 722, 723 i 804⁸ del seu catàleg de 1998. Aquest va considerar dos d'ells, els que presentaven un creixent al revers, com hemitritetartemorions o nominals meitat d'un tritetartemorion, mentre que, per a la moneda amb dos dofins i creixent al revers, mantenia la denominació d'hemiòbol. L'autor adverteix que, entre els divisors ibèrics, n'hi ha una sèrie que presenta uns pesos teòrics entorn als 0,30 g que possiblement foren batuts per tallers diferents als que van emetre les dracmes, motiu pel qual resulta difícil la seva adscripció a un patró metrològic concret.⁹



Figura 2. Hemitritetartemorion publicat per Crusafont i inclòs per Villaronga al tresor de Camarasa (núm. 722). Actualment en col·lecció particular.

Probablement, també a aquests divisors s'hi va referir C. Alfaro alguns anys més tard en considerar-los, juntament amb altres, de tipus púnic,¹⁰ segurament per la importància que pren en ells el símbol creixent, i els va relacionar amb els apareguts en altres tresors i contextos púnics amb cap d'*Eshmun* a l'anvers i creixent en el revers, com per exemple a Villarrubia de los Ojos (Ciudad Real), tot i que la seva metrologia no acaba de coincidir amb la que exposa l'autora per aquest tipus de divisors.

Així doncs, queda clar que, el 1989, ja s'havien localitzat les monedes, o almenys part d'elles, que formarien alguns anys després el tresor de Camarasa.

Un conjunt més ampli?

Retrocedim ara alguns anys, concretament fins al 1982, per anar en busca de noves dades sobre aquest tresor. Aquest anys, J.M. Gurt i F. Tuset donaven a co-nèixer¹¹ un conjunt monetari format per 35 monedes suposadament localitzades

7. PÉREZ ALMOGUERA, 2011: 57-60.

8. Correspondències entre CRUSAFONT (1989) i VILLARONGA (1998): Crus. I.1=Vill.722; Crus. I.2=Vill. 723 i Crus. II.1=Vill. 804.

9. VILLARONGA, 1998: 56.

10. ALFARO, 1998: 71.

11. GURT I TUSET, 1982: ?

en algun lloc indeterminat de la comarca de la Noguera. Amb les monedes publicades, podien formar-se, com bé advertien els autors, dos grups ben definits en base a la seva cronologia. Un primer lot se situaria entre finals del s. III i inicis del II aC, en algun moment de la Segona Guerra Púnica, i l'altre corresponia a un període de la segona meitat del s. II i principis del I aC. El primer d'ells és el que ens interessa i és sobre el que tractarem a continuació.

	<i>Taller</i>	<i>Nominal</i>	<i>Referència</i>
1	Divisor ibèric (Òbol d'Iltirta)	Tritetartemorion	Vill. 2-3-1-3-1
2	Dracma ibèrica (Dracma d'Emporion)	Dracma	Vill. 3-1
3	Samnagenses (Fracció de Massàlia)	Bronze	
4	Massàlia	Fracció	
5	Hispano-cartaginesa	Unitat	CNH 69.39
6	Hispano-cartaginesa	Unitat	CNH 69.45
7	Hispano-cartaginesa	Unitat	CNH 69.45
8	Hispano-cartaginesa	Unitat	CNH 69.45
9	Hispano-cartaginesa	Unitat	CNH 69.45
10	Hispano-cartaginesa	Unitat	CNH 69.45
11	Hispano-cartaginesa	Unitat	CNH 69.45
12	Hispano-cartaginesa	Meitat	CNH 69.45
13	Hispano-cartaginesa	Meitat	CNH 69.45.

Taula 2. Monedes del possible lot 1, publicades per Gurt i Tuset (1982). Hem realitzat correccions a la identificació d'algunes peces. Entre parèntesis incloem la descripció que en feren els autors.

L'any 2009, Ignasi Garcés,¹² en un article dedicat a diversos materials arqueològics conservats en els fons de l'Institut d'Estudis Ilerdencs procedents del jaciment ibèric de Monteró, fa referència a aquest lot de monedes com procedent del mateix jaciment.¹³

Avui sabem amb tota seguretat que totes les monedes publicades per aquests dos autors foren trobades a les proximitats del jaciment arqueològic de Monteró entre els anys 1980 i 1982 pel Sr. F. Segura, a qui li foren requisades pel Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya¹⁴ en el que va ser un llarg procés contenciós¹⁵ iniciat el 14 de febrer de 1984, quan aquella Administració va incoar expedient sancionador contra el Sr. Segura per pràctiques arqueològiques il·legals. Aquest procés va concloure el 25 de setembre del mateix any amb una resolució del conseller de Cultura en què es decidia el comís de totes les peces

12. GARCÉS et al., 2009: 109-154.

13. GARCÉS et al., 2009: 133. Monteró seria el lloc de la troballa segons els seus autors, però Gurt i Tuset varen ometre aquesta informació amb l'objectiu d'evitar accions de furtius sobre el jaciment. Agraïxo la informació facilitada pel Dr. F. Tuset.

14. Agraïxo des d'aquí a J. R. Segura l'accés a la documentació referent a aquest procés.

15. Un resum sobre el procés contra F. Segura a GARCÉS et al., 2009: 109-154.

arqueològiques en possessió de F. Segura i el seu posterior dipòsit temporal a la seu dels Serveis Territorials del Departament de Cultura a Lleida. Lamentablement, a dia d'avui les monedes requisades al Sr. Segura estan en lloc desconegut, de la mateixa manera que l'espoli de Monteró continua actiu fins a dia d'avui.¹⁶

Gurt i Tuset no van poder accedir a les peces i van fer el seu inventari i posterior publicació de les monedes a partir de fotografies. El mateix ens ha succeït a nosaltres, tot i que hem tingut accés a algunes imatges no incloses pels autors a l'article de 1982.



Figura 3. Situació de Monteró i lloc de les troballes de moneda.

És poc probable que totes les monedes pertanyin pròpiament al jaciment de Monteró, almenys al que coneixem avui, ja que en aquest no s'hi han documentat nivells arqueològics més enllà del canvi del s. II al I aC. Concretament, el jaciment tindria una sola fase d'ocupació entre els anys 125 i 75 aC i es podria interpretar com un *castellum* tardorrepblicà amb funcions de control sobre el territori.¹⁷ Garcés adverteix que, si aquesta absència de nivells més antics al jaciment era correcta, algunes de les peces estudiades per ells no poden considerar-se de Monteró 1. En canvi, en referir-se a les monedes publicades per Gurt i Tuset, considera que la presència de numismes del s. III aC en contextos del s. I aC no és estranya i que probablement sí foren trobades a Monteró 1.¹⁸ Ja hem advertit,

16. A les al·legacions que va presentar el Sr. Segura al Departament de Cultura (amb data de 18-06-1984 i núm. d'entrada B-11130), informa de la següent manera: "En otra ocasión acompañé a la sierra de Monteró al Sr. Guerrero (Director del Gabinete Numismático) de la Exma. Diputación de Lérida, informándole de mi actividad, y en otra ocasión encontré a dicho Sr. con otros amigos suyos – de los que me consta que no son arqueólogos – buscando monedas con ayuda de detectores de metales". Per semblar-nos curiós ho hem inclòs aquí.

17. GARCÉS et al., 2006: 147.

18. GARCÉS et al., 2006: 133.

com també feren Gurt i Tuset, que el lot de moneda publicat pot dividir-se cronològicament en dos conjunts, motiu pel qual no podem estar d'acord amb la consideració de Garcés per algunes de les monedes publicades per Gurt i Tuset vint-i-set anys abans. Si bé podem confirmar que la troballa d'aquestes monedes es va realitzar al cim i els vessants del tossal on es troba Monteró 1, no és possible que corresponguin al circulant propi del jaciment.

De les 35 monedes inventariades, ens n'interessen solament dues: la dracma i el divisor ibèric. Villaronga inclou el divisor en el seu catàleg de 1998 dins del tipus 2-3-1-3-1, del qual coneixem un total de quatre exemplars.¹⁹ De dos dels altres en coneixem el lloc de troballa. Un procedeix d'alguna zona propera a les localitats lleidatanes de Tremp i la Pobla de Segur, i l'altre formava part del tresor de Camarasa. L'exemplar publicat per Gurt i Tuset comparteix l'encuny d'anvers amb el de Camarasa i l'encuny de revers amb aquest i amb el de Tremp-Pobla de Segur. Per això, i sabent que va ser localitzat a Monteró, el considerem un integrant del mateix lot. El mateix hem de fer amb la dracma. Encara que no tinguem referència a ella en cap altra publicació ni puguem utilitzar enllaços d'encuny per justificar la seva inclusió en el tresor, el fet d'aparèixer publicada juntament amb el divisor de plata, que sí pertany al mateix conjunt, ens porta a plantejar la seva possible pertinença al tresor. La troballa de dracmes ibèriques de manera aïllada és escàs i la major part de les quals se'n coneix la procedència provenen de tresors.²⁰

Abans de deixar enrere aquest conjunt monetari, cal fer un incís per destacar la importància de l'aparició en aquest lot de les monedes hispano-cartagineses. En els darrers anys, s'han localitzat monedes hispano-cartagineses en diverses localitat lleidatanes com Agramunt, Bellvís o Palau d'Anglesola, entre d'altres. La quantitat, els tipus i l'estat de conservació de les peces avalen la possibilitat de l'existència d'una sèrie de campaments de marxa cartaginesos. Sobre aquesta opció, cal advertir que Camarasa dista uns 20 km aproximadament en línia recta de Bellvís-Palau d'Anglesola, distància acceptable pel desplaçament diari dels exèrcits antics.

Tampoc no volem deixar d'apuntar la possibilitat que els nou bronzes hispano-cartaginesos poguessin formar part d'alguna ocultació, o fins i tot formar part del tresor aquí tractat.²¹ Per bé que el més habitual és que s'atresori moneda de metalls nobles, es coneixen alguns casos amb monedes de bronze, com el del tresoret localitzat a la Torre de Doña Blanca, a Cadis, format en la seva totalitat

19. Les dades estan actualitzades a 2012 mitjançant VILLARONGA I BENAGES, 2012.

20. VILLARONGA, 1998: 22-41.

21. Tot i que, de moment, no es coneixen tresors amb moneda del bàndol púnic al nord de l'Ebre, és una possibilitat real a tenir en compte el que aquestes monedes el formin. Sobre l'opció que formessin part del tresor que aquí tractem, no seria descartable quan tenim notícies d'un tresor inèdit en una zona propera i format per moneda hispano-cartaginesa de plata i bronze, divisors ibèrics i joies.

per moneda, en aquest cas cartaginesa de bronze, i que s'ha interpretat com la bossa d'un soldat.²² Amb tot, sense conèixer les circumstàncies exactes de la troballa de les monedes recuperades a Camarasa, i d'acord amb les informacions orals que tenim, no considerarem aquestes monedes com a part del nostre tresor.²³

Per tant, afegim al tresor de Camarasa publicat per Villaronga el divisor i la dracma publicades onze anys abans²⁴ per Gurt i Tuset, i així l'ampliem en dues peces.



Figura 4. Divisor i dracma ibèrics publicats per Gurt i Tuset el 1982.

Observant l'inventari de dracmes i divisors publicat per Villaronga el 1998, destaca una sèrie de monedes procedents de subhastes que podrien procedir de Camarasa. Com veurem a continuació, totes elles es van celebrar entre els anys 1990 i 1993, coincidents perfectament amb el cas aquí tractat. Sabem que algunes monedes aparegudes a Camarasa van anar a parar a diversos comerços numismàtics, motiu pel qual la nostra idea no resultaria estranya. A més, L. Villaronga deixà clar que el volum de moneda que integrava la troballa era major i que ell solament va estudiar les monedes que aparegueren de manera simultània al mercat²⁵ i que va poder fotografiar. Veiem ara aquells divisors ibèrics integrants de subhastes i que possiblement procedeixen de Camarasa:²⁶

Número 640. Vico, VI-90, núm. 69.

Tritetartemorion tipus Vill. 2-2-1-2, del qual n'hi ha 10 exemplars a Camarasa. Correspon al mateix encuny d'anvers que 636-639 i de revers que 638-644, inclòs d'un procedent del tresor de Villarrubia de los Ojos.

22. ALFARO, Marcos, 1994: 229-244.

23. Segons J.R. Segura, fill de Francesc SEGURA, totes aquestes monedes se recuperaren separatament.

24. Per a qualsevol referència temporal, utilitzem l'any de la primera notícia del tresor, 1993.

25. VILLARONGA, 1998: 23.

26. El número correspon a VILLARONGA, 1998.

Número 647. ANE, VI-93, núm. 56.

Tritetartemorion tipus Vill. 2-2-1-2, del qual n'hi ha 10 exemplars a Camarasa. No té correspondència d'encunys.

Número 649. Àureo, I-92, núm. 774.

Tritetartemorion tipus Vill. 2-2-1-2, del qual n'hi ha 10 exemplars a Camarasa. Correspon al mateix encuny d'anvers que 648 i 650 i de revers que 648.

Número 654. ANE, VI-93, núm. 173.

Tritetartemorion tipus Vill. 2-2-1-3, del qual n'hi ha 5 exemplars, tots els coneguts d'aquest tipus, a Camarasa. Tot i així, no tenen correspondència d'encunys.

Número 658. Vico, VI-90, núm. 70.

Tritetartemorion tipus Vill. 2-2-1-4-1, del qual se'n coneixen 4 exemplars més, dos d'ells de Camarasa i un altre de la zona de Tremp i la Pobla de Segur. Tots els coneguts comparteixen encunys d'anvers i revers. Villaronga adverteix de la possibilitat que es tracti de la mateixa moneda que la inventariada com 657 i procedent de Camarasa. Observant amb deteniment ambdues monedes, no ens ho embla.

Número 684. Lalana, III-93, núm. 121.

Tritetartemorió tipus Vill. 2-2-4-1. Se'n coneixen 3 exemplars en total. Un procedeix de Camarasa i l'altre de Tremp-la Pobla de Segur. No comparteixen encunys cap dels tres.

Número 710. Lalana, III-93, núm. 121.

Tritetartemorion tipus Vill. 2-3-1-2, del qual se'n coneixen 8 exemplars més, 6 procedents de Camarasa i 1 de la zona de Tremp i la Pobla de Segur. Tots els exemplars comparteixen l'encuny de revers, i aquest exemplar el d'anvers amb dos de Camarasa i el de Tremp-la Pobla de Segur.

Número 717. Herrero, II-92, núm. 80.

Tritetartemorion tipus Vill. 2-3-1-3-1. Se'n coneixen 4 exemplars més: un procedent de Camarasa, un de la zona de Tremp-la Pobla de Segur i un altre el que ja hem vist publicat per Gurt i Tuset, procedent també de Camarasa. Aquest exemplar comparteix encuny d'anvers amb l'exemplar de Tremp-la Pobla de Segur i, de revers, amb les tres monedes del tipus 2-3-1-3-2, procedents totes de Camarasa, com veurem.

Número 719. ANE X-90, núm. 174.

Tritetartemorion tipus Vill. 2-3-1-3-2. Se'n coneix un sol exemplar més, procedent de Camarasa, amb el que comparteix encuny de revers.

Com es pot observar en els quadres anteriors, la majoria dels exemplars coneguts d'aquests tipus comparteixen encunys amb alguns altres procedents de Camarasa; a banda d'això, gairebé tots es tracten de tipus coneguts exclusivament a la troballa de Camarasa o, en defecte seu, en algun cas també pels de la zona de Tremp-la Pobla de Segur. És simptomàtic que Villaronga, en referir-se a la moneda número 720 del seu inventari, procedent de Camarasa, advertís sobre la possibilitat que es pogués tractar de la mateixa moneda subhastada per l'*Asociación Numismática Española* (X-90), que devia recollir després i com així re-

sulta ser. Això indica que, efectivament, aquestes monedes van inundar els comerços numismàtics espanyols durant els inicis de la dècada dels 90 del segle passat. Malauradament, si bé s'ha pogut recuperar un nombre considerable de monedes procedents d'aquesta troballa, sabem, amb seguretat també, de la pèrdua de tantes altres, ja que algunes de les peces que apareixien a Camarasa foren a parar a mercats no regulats, com el de la Plaça Reial de Barcelona o el dominical de Sabadell.

<i>Núm. Villaronga</i>	<i>Procedència</i>	<i>Encuny d'anvers</i>	<i>Encuny de revers</i>
Tritetartemorions 2-2-1-2 i 2-2-1-3.			
635	Xest (?)	1	1
636	Camarasa	1	1
637	Camarasa	1	1
638	Camarasa	1	2
639	Camarasa	1	2
640	Vico, VI-90	1	2
641	Camarasa	2	2
642	Camarasa	2	2
643	Villarrubia	2	2
644	Camarasa	3	2
645	Camarasa	4	3
646	Camarasa	5	3
647	ANE, VI-93	6	4
648	Camarasa	7	5
649	Àureo, I-92	7	5
650	Camarasa	7	6
651	Camarasa	8	7
652	Camarasa	9	8
653	Camarasa	10	9
654	ANE, X-90	11	10
655	Camarasa	12	11
Tritetartemorió 2-2-1-4-1.			
656	Camarasa	1	1
657	Camarasa	1	1
658	Vico, VI-90	1	1
659	Tremp-Pobla de Segur	1	1
660	Arxiu Villaronga	1	1
Tritetartemorions 2-2-4-1 y 2-2-4-2.			
683	Camarasa	1	1
684	Lalana, III-93	2	2

685	Tremp-Pobla de Segur	3	3
686	Camarasa	4	4
687	Tremp-Pobla de Segur	4	4
688	Camarasa	5	5
689	Arxiu Villaronga	6	6

<i>Núm. Villaronga</i>	<i>Procedència</i>	<i>Encuny d'anvers</i>	<i>Encuny de revers</i>
Tritetartemorion 2-3-1-2.			
705	Camarasa	1	1
706	Camarasa	1	1
707	Tremp-Pobla de Segur	2	1
708	Camarasa	2	1
709	Camarasa	2	1
710	Lalana, III-93	2	1
711	Camarasa	3	1
712	Camarasa	3	1
713	Arxiu Villaronga	4	2

<i>Núm. Villaronga</i>	<i>Procedència</i>	<i>Encuny d'anvers</i>	<i>Encuny de revers</i>
Tritetartemoriions 2-3-1-3-1 i 2-3-1-3-2.			
714	Camarasa	1	1
715	La Noguera (Camarasa)	1	1
716	Tremp- Pobla de Segur	2	1
717	Herrero, II-92	2	2
718	Camarasa	3	2
719	ANE, X-90	4	2
720	Camarasa	4	2

Tabla 3. Enllaços d'encunys dels divisors de Camarasa i altres de subhasta, probablement procedents del mateix tresor.

Tenint en compte, doncs, les circumstàncies de la troballa i els clarobscurs que la rodegen, no acaba de quedar clar si es tracta d'un únic conjunt, tot i que a favor seu està el fet que l'aparició de divisors ibèrics de manera aïllada no és gaire comuna, i menys en aquesta quantitat. La procedència de tanta moneda similar d'un mateix lloc pot ser deguda bé a la recuperació d'alguna ocultació dispersa, o bé a una posterior disgregació d'aquesta en el mercat numismàtic. Villaronga així ho va considerar i nosaltres així seguirem fent-ho.

La pertinença al tresor de Camarasa d'aquests nou exemplars procedents de subhasta ens sembla molt probable. D'aquesta manera, i després de considerar les dues peces publicades per Gurt i Tuset com a integrants del conjunt, el lot procedent d'aquest municipi lleidatà quedaria ampliat en onze monedes, una dracma i deu divisors, configurant així un tresor format per quatre quadrigatus fragmentats, un òbol massaliota, dues dracmes i cinquanta-sis divisors ibèrics.

<i>Tipus</i>	<i>Gurt, Tuset</i> 1982	<i>Crusafont</i> 1989	<i>Villaronga</i> 1998	<i>Giral</i> 2012
Quadrigatus			4	
Massalia			1	
Dracmes ibèriques	+1		1	
Tritetartemorion 4 radis			28	+6
Tritetartemorion 3 radis	+1		9	+3
Hemitritetartemorion 2 radis		2=	2	
Hemiòbol amb Pegàs			1	
Hemiòbol amb 2 dofins		1=	1	
Cospells sense encunyar			4	
Indeterminada			1	
TOTAL			63	

Taula 4. Composició de la troballa de Camarasa. El símbol = indica que Villaronga ja va incorporar aquestes peces el 1998; el símbol + indica la possible procedència de Camarasa (autor a partir de Gurt, Tuset, 1982; Crusafont, 1989 i Villaronga, 1998).

Comentari sobre les monedes

El primer que destaca és la gran quantitat de moneda divisionària i el seu predomini en el conjunt. No en va, constitueix el 88,90% del total del lot. Aquesta abundància de moneda fraccionària no és única atesa la seva presència en altres conjunts, com el de Moixent o el de Villarrubia, on dominen els valors inferiors, tot i que, en aquests casos, són hispano-cartaginesos i emporitans.

L'inici de les emissions de divisors d'inspiració massaliota es devia produir, amb tota lògica, en algun moment posterior a l'arribada romana a la Península, ja que serien els exèrcits romans els que portarien els primers òbols de la roda. Precisament un exemplar d'aquesta moneda gal·la està present en el conjunt. Lamentablement, no hem aconseguit localitzar-ne cap imatge, motiu pel qual poc més podem dir a banda del seu pes, 0,57 g, una dada que ja havia recollit Villaronga.²⁷

La presència d'aquests òbols a la Península Ibèrica respon al paper que va desenvolupar Massàlia com a aliada de Roma durant la Segona Guerra Púnica, tant si es degué a l'ús que Roma en feu com a base portuària per a la seva flota en el trajecte que aquesta feia des de la Península Itàlica fins a Emporion,²⁸ o a la participació directa de la ciutat en la guerra,²⁹ una participació que es troba ben explicada en les fonts en diverses ocasions. Així, l'any 217 aC, naus massaliotes formaren part de la flota de Gneu Escipió a la batalla naval succeïda a la desembocadura de l'Ebre,³⁰ i en el 210 aC, quatre trirremes de la mateixa ciutat escol-

27. VILLARONGA, 1998: 23.

28. VILLARONGA, 1987: 774.

29. RIPOLLÉS, 2009: 166.

30. TITUS LIVI, XXII, 19; POLIBI III, 95.

taren l'arribada d'Escipió Africà a *Hispania*.³¹ Un cop a sòl hispà, la moneda massaliota va continuar la seva dispersió seguint l'avanç dels exèrcits romans per la costa vers el sud. Encara que no en nombre considerable, sí apareixen òbols massaliotes en altres tresors peninsulars: 1 al de Ribera d'Ebre, 2 al d'Ebre-Segre, 3 al de Plana d'Utiel, 1 a Driebes i 1 al d'Armuña de Tajuña,³² així com alguns altres localitzats de forma aïllada, especialment a la costa nord catalana.³³

Tornant als divisors ibèrics, és curiós que no estigui present cap de la propera seca d'*Iltir̥ta*. Tots corresponen als tipus d'imitació massaliota més tardans, de tallers incerts i caracteritzats per la importància que pren el creixent en els seus reversos.³⁴

És important destacar la presència del divisor amb revers de pegàs, habitual a la zona llewantina però escàs a Catalunya. Villaronga inclou aquest exemplar dins del grup d'hemiòbols amb pegàs a dreta sense símbol al revers. En el cas del nostre exemplar, no és coincident en encunys amb cap dels altres exemplars. Sí està molt pròxim als exemplars números 767 i 768. Tot i que Villaronga considera que aquestes dues peces comparteixen encuny de revers, no ens ho sembla, així com tampoc que l'hemiòbol de Camarasa ho faci amb cap d'elles, si bé el seu fort desgast no permet de confirmar-ho.

Cal advertir que els divisors 767 i 768 no tenen procedència coneguda i que l'estil dels tres és diferent al de la resta de numismes d'aquest tipus. L'efigie de l'anvers, que mira a dreta i és masculina, vesteix casc amb plomall similar al que portaran temps després les efígies de l'anvers dels bronzes d'algunes seques de l'Ulterior, com Carmo (CNH 382.2-4) o Caura (CNH 385.1-5). Quant al revers, la representació del cavall alat és molt més esquemàtica que el de la resta de divisors. Podríem pensar en un gravador inexpert que es troba al llewant però que procedeix d'algun punt de la Turdetània per aquests exemplars? Terreny pantanós en el qual no entrarem aquí. El que sí que ha de quedar clar és la multitud de mans identificables en la realització d'aquestes emissions ibèriques, produccions que queden lluny de qualsevol seca estable o centralitzada.

Els divisors amb pegàs al revers procedeixen, en la major part, de tresors localitzats al llewant peninsular, com els de Villarrubia de los Ojos, Moixent, la Plana d'Utiel i Andalusia. Aquesta major presència de divisors d'imitació emporitana al sud i la poca importància que tenen a Catalunya fa que aquests es considerin batuts en algun taller llewantí.³⁵

31. TITUS LIVI, XXVI, 19.

32. RIPOLLÉS, 2009:163-182.

33. VILLARONGA, 1987: 769.

34. VILLARONGA, 1987:774.

35. VILLARONGA, 1987: 54; GARCÍA-BELLIDO, 1990: 57.

L'exemplar de Camarasa concorda amb aquesta idea, ja que l'acusat desgast que presenta respon al seu pas per la massa monetària circulant i a l'ús a què es va sotmetre fins a la seva arribada i descans a la Noguera. Sens dubte, queda clar que els divisors amb pegàs al revers que imiten els oficials emporitans són anteriors als d'inspiració massaliota, amb els quals coincidirien potser tan sols en les darreres emissions d'aquests.³⁶ La presència d'aquesta peça en el nostre conjunt resulta anecdòtica, tot i que d'ella se'n pot extreure certa informació, com el possible recorregut del propietari del tresoret. Potser hem de pensar en un ilerget que hauria combatut en algun dels grans exèrcits del conflicte romano-púnic? O potser en algú que hauria mantingut contactes amb un altre individu que sí que va ser-hi? Està clar que aquest personatge també va tenir accés a moneda romana, tot i que el fet d'estar fragmentada i, per tant, desmonetitzada suggereix que qui va reunir el conjunt era algú habituat al comerç premonetari, ja que atresora plata pel seu valor no monetari, com també ho indica la presència de cospells de plata sense encunyar.

La presència de quadrigatus en tresors peninsulars és freqüent, tot i que no abundant. Comptabilitzem 1 a Granada (TMPI 14), 3 a Tànger (TMPI 21), 1 a Caudete de las Fuentes (TMPI 29), 2 a Tivissa (TMPI 39) i 2 al tresor X4.³⁷ En ocasions, aquest apareixen fragmentats, com en el cas de Camarasa. Contenen porcions de quadrigatus els tresors de Martos (TMPI 15), Véjer de la Frontera (TMPI 23) i Valeria (TMPI 27), casualment en tots ells juntament amb joies o plata sense encunyar. L'aparició de quadrigatus és presa com a testimoni de l'antiguitat dels tresors que els contenen.³⁸ Tot i que, en el nostre cas, com anirem veient, no sembla respondre a això.

Sobre les dracmes, de la que presenta els signes ibèrics *u.r.* solament en co-nexim l'exemplar aparegut aquí, el qual sembla compartir encuny d'anvers amb les dracmes del grup 4-1 de Villaronga, procedents de Puig Castellar, en la seva majoria, i Villarrubia. Amb un pes de 4,02 g i 18 mm de diàmetre, és de les més lleugeres de totes les conegudes; tan sols catorze dracmes del catàleg de Villaronga presenten uns pesos inferiors.³⁹ Malauradament, no comptem amb altres exemplars que, sens dubte, ajudarien a aportar més dades sobre aquesta emissió. Els signes *u.r.* són interpretats com una abreviatura toponímica o personal.⁴⁰

L'altra dracma mostra un clar aspecte ibèric, especialment a l'efígie de la divinitat de l'anvers però també a l'anatomia del pegàs, com pot veure's a l'execució de les ales. Quant a la llegenda, copia els signes grecs de la llegenda

36. GARCÍA GARRIDO, 1990: 77.

37. VILLARONGA, 1999; 2001-2003.

38. GARCÍA-BELLIDO, 1990: 113.

39. VILLARONGA, 1998: 112-136.

40. DE HOZ, 1995: 317-324.

EMPORITWN, amb incorreccions i deformacions pròpies d'un gravador que no coneix la llengua grega ni l'escriptura que intenta imitar. Podem incloure-la en el grup 3-1 de Villaronga, tot i que no encertem a veure'n cap altra d'igual.

S'ha d'advertir, com altres autors ja han fet, que els tresors datats en moments de la Segona Guerra Púnica i els posteriors aixecaments ibers no són determinants per analitzar la circulació monetària real que haurien tingut les diferents emissions. Ens trobem davant de monedes batudes com a conseqüència de conflictes militars i de les seves necessitats, motiu pel qual els amonedaments efectuats en sòl hispà durant aquests moments seguiran els moviments dels exèrcits perquè per a ells es fan. Per aquest motiu, dels tresors en podem extreure dues informacions geogràfiques. D'una banda, les zones de conflicte i els moviments

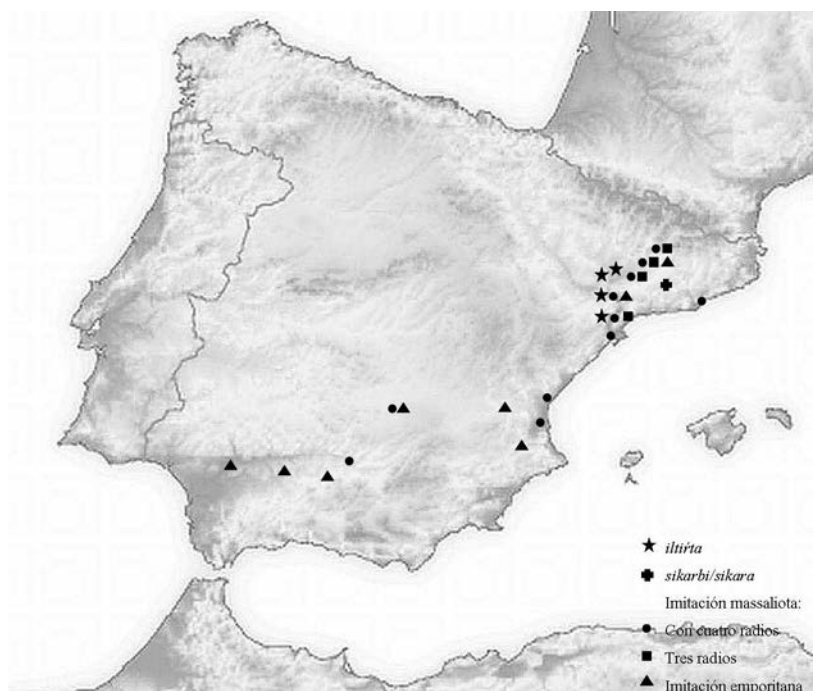


Figura 5. Troballes de divisors ibèrics. Inclou tresors i els localitzats de forma esporàdica.

dels diferents contingents i, de l'altra, les àrees de formaci3n dels propis tresors. A mode d'exemple, les dracmes d'*Iltiřta* de les quals en coneixem la procedència es reparteixen entre els tesors de la manera següent: 2 a Ebre-Segre, 9 a Ti-vissa, 6 a Ribera d'Ebre i 1 a Xest, amb la llegenda iltiřtař, 1 a Ebre-Segre, 4 a Valeria, 7 a Orpesa, 1 a Armuřa de Tajuřa i 1 a Andalusia, amb llegenda iltiř-tařalir; i 12 d'Orpesa, 1 fragmentada de Xest i 1 també fragmentada de la Plana

d'Utiel, amb llegenda *iltiřtařalirustin*.⁴¹ Veiem com totes apareixen en ocultacions produïdes a la riba i al sud de l'Ebre, lluny, per tant, de la seca. Aquest allunyament de les diferents emissions posa en evidència com els tresors amagats en aquest període no són vàlids pel coneixement de la circulació monetària, ni tampoc se'ls hi pot aplicar la teoria del centre de gravetat per situar el taller emissor, atès que, com ja hem comentat, responen a monedes en poder de soldats romans i, per tant, la seva difusió va estar condicionada als seus moviments.

Diferent comportament tenen els divisors. A diferència del cas de les dracmes, observant el mapa de distribució dels divisors, aquests semblen respondre a una circulació diferent, amb una dispersió més limitada i organitzada a partir de dos focus ben definits: un a la zona ilergeta i un altre al llevant peninsular.

El cas dels divisors d'*iltiřta* és simptomàtic, doncs tots els de procedència coneguda formaven part dels tresors d'Ebre-Segre i Tivissa, als que cal que afegir-hi un trobat a la riba del Cinca i un altre a Fraga. Comparant la seva difusió amb la de les dracmes, queda palès que la circulació de moneda petita és més reduïda que la de les dracmes. El mateix succeeix en el cas dels divisors d'imitació emporitana amb pegàs al revers, predominants en els tresors de la zona valenciana i andalusa⁴² i producte de tallers situats al llevant peninsular.⁴³

A partir d'aquesta distribució, podríem construir una hipòtesi cronològica basada en la dispersió dels diferents tipus. Així, els divisors d'imitació emporitana batuts en tallers situats a la costa llevantina i que revelen una difusió eminentment vers al sud, a excepció de l'exemplar de Camarasa, i els dos presents en els tresors d'Ebre-Segre i de les Encies, haurien estat els primers en encunyar-se en ser propis de l'època de la Segona Guerra Púnica i que durant els aixecaments ibers ja no es van emetre. Observant les diferents troballes, podem pensar en una encunyació posterior a 212 aC, quan els romans alliberen la ciutat de Sagunt?

Pel que fa a la zona catalana, l'encunyació de moneda fraccionària s'hauria iniciat amb les emissions dels divisors amb quatre radis que mantenien les lletres M i A dels models massaliotes i incloïen un creixent en un dels quadrants. Aquest tipus serà el que experimentarà una major difusió i que arribarà fins Andalusia, encara que sempre en número reduït. El seu màxim fora de Catalunya són els quatre exemplars localitzats al tresor de Villarrubia (Ciudad Real). Després d'aquestes imitacions més rígides, haurien aparegut aquells divisors de quatre radis que inclouen llegendes o signes ibèrics, com els d'*iltiřta*, amb o sense llegenda, i els del grup *kum*. La presència d'aquests tipus es limita a la zona configurada pels tresors de Tivissa, Ebre-Segre⁴⁴ i Ribera d'Ebre, limítrof amb la

41. VILLARONGA, 1998; TARRADELL, 2003-2004: 245-317; RIPOLLÉS, 2005: 15-34; 2010: 163-182; CRUSAFONT, 2006: 37-53.

42. VILLARONGA, 1998: 101.

43. GARCÍA-BELLIDO, 1993: 56-58.

44. Coneixem amb tota seguretat que procedeix de Tivissa.

llegècia. Finalment, els tritetartemorions amb quadrants i semicercle serien els últims divisors ibèrics batuts, primer amb signes ibèrics en uns casos i llop en altres en el semicercle, i després amb el creixent com a element principal. Junta-ment a aquests darrers, hem de considerar també els dos hemitritetartemorions.

Hem vist com la majoria dels divisors presents a Camarasa comparteixen encunys, en ocasions solament d'anvers o de revers, i en altres tant d'anvers com de revers. La presència de monedes producte dels mateixos encunys en els tresors és habitual; així es documenta també aquesta correspondència entre alguns divisors dels tresors de Ribera d'Ebre, de Villarrubia de los Ojos o de Moixent. També succeeix amb dracmes, com entre algunes de les aparegudes amb llegendes *iltiṛtaṛ*, *kum*, *mku* o *kertekunte* a Tivissa o altres amb llegenda *iltiṛtašalirus-tin* a Orpesa.

Alguns autors tendeixen a considerar tal fenomen com a símptoma del fet que aquestes peces foren emeses en un lloc pròxim a la troballa, mentre que, per altres, són testimoni de l'estalvi dels diferents sous pagats als soldats⁴⁵ en cam- paments de marxa, motiu pel qual manifesten la circulació monetària dels llocs de formació dels conjunts o estalvis i no de la zona on han aparegut ocults.

En el cas de Camarasa, sí que ens sembla adequat pensar en una encunyació propera dels exemplars presents al tresor. El fet que, bàsicament, només coneguem aquests tipus a través del tresor de Camarasa i de les troballes de Tremp-Pobla de Segur avalen aquesta idea. A més de la repetició d'encunys, el bon estat de conservació que presenten totes les peces revela com el conjunt es degué formar ràpidament, sense que transcorregués gaire temps des de l'encunyació de les diferents emissions. L'ocultació s'hauria produït, doncs, amb posterioritat a les emissions de divisors amb tres radis, als quals s'hi haurien afegit peces que l'individu tenia en el seu poder procedents d'emissions anteriors de la pròpia zona i altres fruit de la seva estada al llevant o del contacte amb algú que hi va estar, com en el cas del divisor d'imitació emporitana. La producció de dracmes i divisors ibèrics per part dels diferents tallers va ser curta, cosa que va permetre que moltes de les emissions coincidissin simultàniament a la massa mone- tària⁴⁶.

La presència de quatre tritetartemorions d'imitació massaliota al tresor de Villarrubia de los Ojos queda explicada per la interpretació que en fa García Garrido, qui, en analitzar el tresor, el considera l'estalvi d'un soldat romà⁴⁷ amagat en algun moment entre els anys 209-206 aC. Segons l'autor, la coincidència d'encunys en les divisors amb pegàs senyalaria les diferents pagues rebudes, tot i que també considera la presència d'altres monedes, entre elles els divisors amb radis,

45. GARCÍA GARRIDO, 1990: 75.

46. RIPOLLÉS, 2005: 25.

47. GARCÍA GARRIDO, 1990: 75.

per causes diferents. El mateix cal pensar dels restants exemplars apareguts en tresors del llevant i sud peninsular, monedes en bosses de soldats.

En front d'això, i com ja s'ha comentat en altres ocasions,⁴⁸ se'ns fa difícil pensar que aquestes diminutes peces fossin emeses per servir de paga dels soldats o mercenaris, o que Roma acceptés indemnitzacions en moneda fraccionària. La gran diversitat de tipus i d'estils d'aquestes monedes i de les dracmes indiquen una multiplicitat de tallers, que no de seques, que haurien batut curtes emissions de moneda en moments puntuals. Els divisors ibèrics responen, com tota la moneda petita, a la necessitat de dotar els circuits econòmics de moneda fraccionària per facilitar-ne l'ús, en aquest cas de les dracmes, i oferir una solució a les transaccions habituals que començaven a fer-se amb moneda en els àmbits castrenses.

Sempre s'ha considerat que en un tresorejament es procura incloure-hi peces del major valor possible. El cas de Camarasa, com hem vist, no compleix aquesta premissa. Ocultacions similars es consideren com testimonis de la moneda en curs en el moment d'ocultació del tresor.⁴⁹ Per això, hi hem de sumar el fet de la seva localització. Les troballes monetàries produïdes a la Ilergècia per aquest període indiquen un escàs, per no dir nul, impacte de l'economia monetària. La preponderància de divisors d'imitació en el tresor i produïts amb tota seguretat en territori ilerget reflecteixen l'escassetat de moneda de la zona, limitada a poques monedes portades pels exèrcits en campanyes puntuals.

Alguns autors proposen que, vers l'any 206 aC, haurien cessat les emissions de dracmes i divisors ibèrics.⁵⁰ La data d'ocultació del conjunt de Camarasa s'hauria de situar entorn dels anys 206-205 aC, data de l'últim aixecament ilerget contra Roma. La seva localització, tan al nord i en plena Ilergècia, solament pot relacionar-se amb algun moment d'inestabilitat o bé amb algun allistament de tropes, i aquest ens sembla el més adequat. No tenim constància arqueològica, fins ara, que es pugui relacionar amb aquests aixecaments. Els esdeveniments de la Segona Guerra Púnica i dels conflictes ibers no semblen haver provocat a la Ilergècia un horitzó de destruccions generalitzades. Al Molí de l'Espígol es documenten dos nivells de destrucció que s'han datat en el 218 aC i post 195 aC, respectivament. Per la seva banda, poblats ibèrics com Margalef, el Tossal de les Tenalles, Gebut o el Pla de les Tenalles semblen iniciar, a partir d'aquests moments, un procés gens brusc de decadència que conclourà amb el seu abandonament.⁵¹

García-Bellido identifica un primer horitzó cronològic per determinades ocultacions de moneda produïdes a *Hispania* durant la guerra romano-púnica que

48. CAMPO, 1998:41.

49. GARCÍA-BELLIDO, 1990: 47.

50. RIPOLLÉS, 2005: 27.

51. PRINCIPAL, 1996: 160.

abastaria les campanyes militars de Gneu i Publi Escipió a Andalusia fins la seva mort el 211 aC i les activitats bèl·liques del jove Escipió entre els anys 210 i 206 aC, també a Andalusia i al llevant. Aquests tresors estarien caracteritzats per l'absència de denaris i la presència de *quadrigatus* i victoriats.⁵² Però aquestes monedes a Camarasa no li atorguen al tresor aquesta datació. El fet de que es tracti de fragments, és a dir, moneda desmonetitzada, i l'aparició en el mateix tresor de cospells sense encunyar serveixen per posar de relleu el caràcter indígena de l'ocultació. És un tresor d'algú acostumat a l'ús del valor intrínsec de la plata.

Seguim, a dia d'avui, amb dificultats per datar amb precisió els diferents tresors hispànics, així com la funció que desenvoluparen els diversos amonedaments fets pels pobles de la península durant aquests anys. Poc podem aportar a aquesta problemàtica per la composició del lot aquí estudiat, però el tresor de Camarasa mereixia un article.

52. GARCÍA-BELLIDO, 1990: 122.





Figura 6. Composició del Tresor de Camarasa. Les monedes sota la linia són les afegides per nosaltres a les considerades per Villaronga. Totes les imatges están extretes de VILLARONGA 1998.